

*П.Яроцький** (м. Київ)

УДК 2, 21-26

**КАТОЛИЦЬКА КОНЦЕПЦІЯ
ІНТЕГРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА
ЯК ВИЯВ ВЗАЄМОВІДНОСИН САКРАЛЬНОГО І СЕКУЛЯРНОГО В
ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ**

У своїх перших двох енцикліках Бенедикт XVI заявив про себе як про теолога, увага якого сконцентрована навколо таких християнських цінностей як любов (енцикліка „Deus Caritas” – „Бог є любов” від 1 грудня 2005р.) і надія (енцикліка „Spe Salvi” – „Спасенні надією” від 28 листопада 2007р.). Католицька світова спільнота, вчені-ватиканісти очікували наступної енцикліки, яка б рефлексувала третю важливу християнську цінність – віру. Проте світовий розвиток у 2008-2009 рр. привернув увагу понтифіка від винятково сакральних понять і узагальнень до сучасного секулярного стану речей в глобалізованому світі.

Основний зміст статті. Оприлюднена 27 червня 2009 р. третя енцикліка Бенедикта XVI („Caritas in Veritate” – „Любов в істині”) присвячена винятково проблемам, породженим світовою фінансово-економічною кризою. І хоча сама назва енцикліки має сакральну спрямованість, проте її можна вважати найбільш соціальною, економічною і сутнісно практичною за всю історію розвитку соціального вчення Католицької церкви, почавши від енцикліки Лева XIII „Rerum Novarum” („Нові речі”) від 1892р. Новацією „Caritas in Veritate” є поєднання сфери сакрального і секулярного у процесах суспільного життя в сучасному глобалізованому світі. По суті, це є нова дефініція інтегрального розвитку людства, в якому не може існувати відокремлено, відрубного і камерного ні поняття сакрального, ні поняття секулярного. Епоха глобалізованого світу, що так всеохоплено заявила про себе у першому десятиріччі XXI століття насамперед фінансово-економічною кризою, привернула увагу понтифіка до нових розмислів над сакральним і секулярним. По суті, в рефлексіях Бенедикта XVI знаходимо поєднання

* Яроцький П.Л. – доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

теологічної витонченості й економічно-етичної аналітики в оцінці тенденцій розвитку людства.

Читання енцикліки „*Caritas in Veritate*” вимагає економічних знань, зокрема в галузі природи сучасного підприємництва, розуміння процесів і тенденцій у світі бізнесу, фінансів, торгівлі, економічної політики і стратегії. Бенедикт XVI свою концепцію інтегрального розвитку людства в глобалізованому світі, як чесний автор цієї, по суті, економічної праці, не приписує винятково своїм знанням і своїй аналітиці, оскільки для роботи над енциклікою залучалися провідні фахівці-консультанти зі сфери економічних досліджень для осмислення причин і наслідків загальносвітової фінансової та економічної кризи.

Звертає на себе увагу по суті революційна константа цієї енцикліки: **необхідність повної заміни векторів загальносвітового розвитку**, оскільки криза засвідчила, що соціалізм не може, а капіталізм не хоче включати етичний компонент в економічну сферу суспільного життя. „У Церкві Бенедикта XVI тепер нема ані конкурентів, ані співрозмовників: ані соціалізму, ані лібералізму. Їй (Церкві – П.Я.) залишили розхитану і несправедливу систему, яка ігнорує трагізм бідності, голоду, нерівності, фанатизму, расизму... Список довгий... Лібералізм збанкрутував, залишивши після себе безмежне поле несправедливості. Соціалізму більше немає. Схоже, що відтепер тільки Церква виступатиме за економіку, яка відстоює пріоритет людської гідності в економіці” [L'Osservatore Romano.– 19 липня 2009 р.].

У катехизі Бенедикта XVI з нагоди публікації енцикліки „*Caritas in Veritate*” звернено увагу на фундаментальні критерії інтегрального розвитку – соціальну справедливість і спільне благо, які побудовані на таких узагальненнях:

по-перше, розвиток фінансової та економічної кризи показує, що у світі є соціальна і економічна незбалансованість;

по-друге, глобалізація може стати реальною нагодою для довгоочікуваних реформ, які подолають відмінність розвитку різних країн за умови глибокого морального і культурного оновлення, відповідальності в ухваленні рішень, через які досягається спільне благо;

по-третє, вироблення нового економічного плану розвитку людства надасть нового бачення просуванню шляхом глобалізації, базуючись на етиці відповідальності перед Богом і перед людьми як творінням Божим;

по-четверте, енцикліка не надає технічних рішень важливих соціальних проблем сучасного світу – це не в компетенції вчення Церкви, – але акцентує увагу на таких принципах інтегрального розвитку людства, як: повага до життя людини, яка є центром всього розвитку; вшанування права на релігійну свободу; відмова від „Прометеевої концепції”, що вважає людину винятковим творцем її власної долі; визнання ілюзорності необмеженої віри у владу технологій.

Бенедикт XVI у своїй катехизі звернув увагу на те, що потрібно переглянути роль держави та її владно-політичних повноважень в епоху,

коли національний суверенітет обмежується в новому економічно-торговельному та міжнародно-фінансовому контексті. Це потребує (саме на цьому робиться наголос в енцикліці) розширення відповідальної участі громадян у національній і міжнародній політиці через утворення асоціацій працівників, покликаних об'єднати зусилля на місцевому і міжнародному рівнях.

У зв'язку з цим Папа підкреслив важливий сенс *принципу безоплатності і „логіки дарунку”* в ринковій економіці, в якій особиста вигода не може вважатися єдиним критерієм і мірилом підприємництва. Він закликав економістів і політиків, виробників і споживачів докласти зусиль для формування етичної свідомості у ринкових відносинах, побудованих на принципах *субсидіарності й солідарності* в дусі спільнотної взаємодії, що повинно сприяти співпраці віруючих і невіруючих для розбудови справедливості й миру на Землі. Відтак, кожна програма в контексті інтегрального розвитку має передбачати, крім матеріального, ще й духовне зростання людини. Саме в цьому Папа вбачає сенс цілісного інтегрального розвитку через поєднання сакрального і секулярного в епоху глобалізованого світу [Див.: Католицький вісник. – 9 серпня 2009 р.].

Зробивши такий вступ і коротку аналітику концепції інтегрального розвитку людства, озвучену в катихизі Бенедикта XVI, присвяченій енцикліці „*Caritas in Veritate*”, перейдемо до більш детального і стислого аналізу структури, змісту, основних положень і висновків цієї енцикліки, яка складається з 6 розділів. Назвемо їх: 1. Послання „*Populorum progressio*”; 2. Розвиток людства в наш час; 3. Братерство, економічний розвиток і громадянське суспільство; 4. Розвиток народів, права і обов'язки, довкілля; 5. Співпраця людської родини. 6. Розвиток народів і техніка.

Відтак, філософія енцикліки сконцентрована навколо актуальних проблем: економіка, ринок, людина; глобалізація, знання, культура; релігія, етика, співпраця віруючих і невіруючих; теологія, метафізика, наука в контексті міждисциплінарного розвитку і співпраці. Сутнісний зміст енцикліки виявляється в інтегральній сукупності, гармонії й дисгармонії перелічених понять і категорій. Ідея енцикліки – знайти шляхи до інтегрального розвитку людства, оскільки ні соціалізм і колективізм, ні капіталізм і лібералізм не стали надійною основою і віховим шляхом для такого розвитку.

1. Економіка, ринок, людина

Цей блок проблем в основному стосується витоків, сучасного стану, перспектив подолання фінансово-економічної кризи та майбутнього інтегрального розвитку людства. Папа вважає, що *картина сучасного розвитку є поліцентрична*. У чому полягає поліцентричність сучасного розвитку?

По-перше, наявність багатьох учасників і причин як у відсутності, так і у відсталості розвитку, які проте часто і в штучний спосіб спрощують

реальний стан речей в самому розвитку (чи недорозвитку) і об'єктивний людський вимір цього процесу. Збільшується світове багатство в глобальному вимірі, але водночас катастрофічно зростає нерівність. Навіть у багатих країнах зубожіють нові категорії суспільства, постають нові форми соціальної деградації. Поруч з найбільш убогими групами населення помітно випинаються групи з розповсюдженим чванливим споживацьким надрозвитком, який контрастує з постійною ситуацією нелюдської злиденності. Корупція і безправність присутні в економічній й політичній сферах багатих країн, старих і нових, як і в бідних країнах.

По-друге, людські права працюючих часто порушуються великими інтернаціональними підприємствами, а також локальними виробничими групами, які співпрацюють з ними. Міжнародна допомога надається всупереч її призначенню, без відповідального ставлення до неї як з боку надаючої, так з боку відбираючої сторони. Водночас спостерігаються надмірні форми закритості й охорони знань та наукових здобутків з боку багатих країн, що позбавляє користуватися з права інтелектуальної власності нерозвинуті й бідні країни.

По-третє, після розпаду економічних і політичних систем в комуністичних країнах Східної і Центральної Європи і зникнення військових блоків необхідно було, як заповідав Іван Павло II, докорінно переосмислити нове глобальне проектування розвитку в цих країнах, а також в західних країнах і країнах, що розвиваються. Оскільки цього не сталося, наступив „разючий дисбаланс розвитку”.

По-четверте, ринок, який став глобальним, сприяв багатим країнам у пошуку регіонів для виробництва своєї продукції з найменшими затратами коштів. Таким чином, глобальний ринок перетворився в експансію багатих країн і неконкурентну спроможність країн, що розвиваються. Ці процеси потягли за собою редукацію сфери соціальної безпеки, яка була замінена пошуком більшої конкурентної користі. Це й створило велику небезпеку для прав працюючих і фундаментальних прав людини, для солідарності, що реалізується в традиційних формах соціальної держави [Caritas in Veritate, § 22-26].

По-п'яте, сучасний стан і тенденції розвитку сприяли збільшенню надмірного і морально неприйняттого посідання багатства. Системне збільшення нерівності між суспільними групами, масове зростання бідності, як зазначається в енцикліці, веде не лише до зруйнування згуртованості суспільства, а й загрожує демократії та негативно впливає на всю сферу економічних і суспільних відносин, а саме: веде до ерозії „суспільного капіталу”, тобто всієї сукупності зв'язків довіри, вірогідності дотримання норм співжиття у громадянському суспільстві; структурна ситуація економічних диспропорцій створює антипродуктивні настрої, спричиняє занепад раціональності і творчої віддачі працюючих і стимулює їх пристосовництво до ролі автоматичних механізмів замість постійного вияву своєї продуктивної креативності.

Які висновки в сенсі подолання цих негативів знаходимо в енцикліці? Насамперед висувається теза, що продуктивність праці у розвитку економіки невіддільна від моральних критеріїв, оскільки людські цінності є водночас і цінностями економічними, а погане функціонування економіки знецінює людські цінності, нівелює моральні підмурки людяності. Оскільки ринком керує засада так званої *обмінної справедливості*, то соціальне вчення Католицької Церкви невтомно підкреслює як домінанту економічно-соціального розвитку *розподільчу справедливість*. Папа вважає, що ринок, керований засадами рівновартості обмінних товарів, неспроможний створити міцну солідарну, згуртовану „суспільну тканину”. Без внутрішніх форм солідарності й взаємної довіри ринок не може виконувати своєї економічної функції. Сьогодні цієї довіри забракло, а її нестача є великою втратою для інтегрального розвитку людства.

Щоб подолати економічно-соціальну диспропорцію, Папа вважає необхідним запровадити *нові ринкові відносини* на засадах *безоплатності* і „логіки дарунку”. Необхідність введення нових економічних і ринкових відносин замість існуючих в енцикліці обґрунтовується у такий спосіб: „Великим викликом, який ставить перед нами проблема розвитку в епоху глобалізації, і яка стала ще більш нагальною з причини фінансово-економічної кризи, є усвідомлення того, що не тільки не можна занедбувати або послаблювати традиційних засад суспільної етики (таких як відкритість, повага, відповідальність), але водночас у ринкових відносинах *засада безоплатності*, а також „логіка дарунку” як вияв братерства можуть і повинні виступати в межах нормальної економічної діяльності” [Caritas in Veritate, §36].

Концепція *безоплатності і дарунку* (добродійності, меценатства) в енцикліці посідає домінуюче місце. Вона обґрунтовується наступним чином:

- В епоху глобалізації економіка підлягає впливам конкурентних моделей розвитку, пов'язаних з надто порізаними між собою культурами. Вихідним пунктом економічно-підприємницької діяльності є переважно принцип *обмінної справедливості*. В економічному житті, без сумніву, потрібен контракт, який регулює обмінні відносини між рівноцінними вартостями. Однак, потрібні також справедливі права і форми *поділу доходів*, які є компетенцією політичної влади (законодавчої і виконавчої), а також чинники, які відкривають вхід для „логіки і духу дарунку”. Глобалізована економіка преферує логіку обміну, що ґрунтується на контракті, хоча вона потребує також логіки політичної і логіки дарунку без компенсації [Caritas in Veritate, §37].
- В епоху глобалізації економічна діяльність не може відчужуватися від безоплатності, яка сприяє зміцненню солідарності й відповідальності за справедливість і спільне благо. Солідарність означає, що всі відчують себе відповідальними за всіх і за спільне благо, оскільки цю відповідальність не може нести тільки держава.

„Ще вчора можна було твердити, що найперше потрібно дбати про справедливість, а на безоплатність та її практичне виявлення ще не прийшов час. Сьогодні вже можна сказати, що без безоплатності не можна реалізувати справедливості” [Caritas in Veritate, §37].

- Концепція цивілізованої економіки в умовах глобалізації вимагає, щоб поруч з налаштованими на дохід приватними підприємствами, а також різними публічними підприємствами, мали можливість для виникнення і функціонування промислові організації, які мають служити взаємодопомозі й суспільним потребам. З їх взаємної конкуренції на ринку можна очікувати „перехрещення” підприємницької діяльності, а відтак – і турботу про цивілізовану економіку. У цьому випадку *любов в істині* означає, що потрібно надати економічним ініціативам таку спрямованість і такий організаційний кшталт, щоб, не ігноруючи стимулювання дохідності, вийти на логіку рівноцінного обміну і доходу як меті в самій собі [Caritas in Veritate, §38].

Оскільки ринок не може бути самодостатнім і нерегулюючим, то „логіка ринку і логіка держави повинні знайти порозуміння, щоб зберегти монополію на теренах свого впливу, а це сприятиме поступовому виникненню солідарності і почуття спільності у стосунках між громадянами, безінтересової діяльності, які є чимось іншим ніж дати, щоб мати (що характеризує логіку обміну), а дати як обов'язок” [Там само]. Відтак, енцикліка стимулює прийняття такої формули подолання недорозвитку як поступовий перехід у світовому контексті на такі форми економічної діяльності, які характеризуються елементами безоплатності й спільності.

Так як біноміум ринок-держава руйнує спільне співжиття, то, навпаки, солідарні форми економіки сприяють розвиткові суспільного співжиття. Оскільки безоплатного ринку немає і юридично бути не може, то й немає підстав узаконювати цей ринок. Натомість і ринок і державна політика потребують людей, відкритих на „взаємність дарунку” [Caritas in Veritate, §39].

В енцикліці обґрунтовується нова концепція підприємництва, суть якої полягає в наступному. Однією з найбільших загроз є залежність підприємства від того, хто в нього інвестує, що обмежує суспільне значення підприємництва. У зв'язку з розширенням підприємництва і потребою щораз більших капіталів, все менше їх фактично очолює сам підприємець, який несе відповідальність за життєдіяльність свого підприємства та її наслідки для людей праці. Щораз менше підприємців пов'язані з якоюсь однією територією підприємницької діяльності. Відбувається *делокалізація підприємництва*, тобто його вихід за означену територію попереднього засягу. Відтак, підприємець починає нехтувати інтереси окремих груп працівників і місцевої громади і з більшою відповідальністю ставиться до інтересів акціонерів, не пов'язаних з місцевою територіальною громадою і надзвичайно мобільних [Caritas in Veritate, §40].

У результаті такої делокалізації підприємництва міжнародний ринок капіталів, як підкреслюється в енцикліці, користується великою свободою у своїй діяльності, і разом з цим зменшується суспільна відповідальність підприємництва. Це виявляється в тому, що керівники підприємств здебільшого надають перевагу тільки інтересам його власників, не дбаючи про інтереси всіх інших категорій працівників, які беруть участь в життєдіяльності підприємств [Там само].

Папа наполягає на тому, щоб підприємство мало „широкоаспектне значення”. „Щоб оживити економіку, яка в найближчій час буде служити благу у своїй країні й у світі, треба орієнтуватися на розширене значення підприємництва, яке сприяє обміну і взаємній формації між різними типологіями підприємництва з використанням здібності й переваг від світу non profit до світу profit, який уособлює громадянське суспільство, від світу широкорозвиненої економіки до світу країн, що знаходяться на шляху розвитку” [Caritas in Veritate, §41].

В енцикліці особлива увага звертається на „трансфер капіталів за кордон” для виключно особистої користі володарів цього капіталу. При цьому зазначається, що інвестування завжди має морально-етичне значення, а не лише економічне. Оскільки ринок капіталів у наш час надто лібералізований і сучасна технологічна ментальність схильна до мислення, що інвестування є тільки технічним чинником, а не рівночасно людським й етичним, то Святий Престол, в цілому не заперечуючи інвестування капіталу за кордоном країни його набуття, застерігає проти будь-якого „порушення зв'язку справедливості й етики”. Папа рекомендує брати до уваги саму природу формування такого капіталу, а також шкоду, яку принесе відсутність його інвестування в регіоні його постання. Це застереження має на меті протидіяти спекулятивній концентрації фінансових засобів і спокусі пошуків легких й привабливих зисків всупереч інтересів реальної економіки в країні постання такого капіталу та економічних ініціатив в країнах, що розвиваються.

Святий Престол не виключає й такого радикального заходу, як „редистрибуція благ”, тобто перерозподільче осягнення соціальної справедливості між бідними й багатими країнами. Оскільки економічна діяльність не може вирішити всіх суспільних проблем шляхом „розширення ринкової логіки”, Папа рекомендує для досягнення рівноваги в сфері користування суспільними благами відокремити економічну діяльність, яка займається відтворенням багатства, від політичної діяльності, якій належить контролювати „досягнення справедливості через редистрибуцію благ”.

Складний і загрозливий характер сучасної економічної ситуації у світі вимагає, на думку Папи, опрацювання „нового сценарію розвитку світу”, що потребує культурного, етичного і духовного оновлення. Фінансово-економічна криза диктує необхідність переосмислення розвитку світу і сучасної технічної цивілізації, інноваційності у виробленні нових засад і

нормативів людської життєдіяльності. У цей спосіб криза може стати okazією для усвідомлення й відворення нових ефективних проектів розвитку.

2. Глобалізація

До цієї проблеми постійно звертаються керівні органи Ватикану, різні установи Римської курії. У цілому позитивно ставлячись до цього всесвітнього процесу, Бенедикт XVI в енцикліці „*Caritas in Veritate*” уточнює сутнісну природу глобалізації, акцентуючи передусім на методологічних рефлексіях.

У ставленні до глобалізації, наголошується в енцикліці, „спостерігається подекуди фаталістичний підхід”, неначе актуальні процеси є наслідком анонімних і безособових сил, а також структур незалежних від людської волі. „Глобалізацію слід розуміти як суспільно-економічний процес, хоча її вимір не єдиний, бо за цим процесом проявляється реальність людства, яке стає дедалі дужче взаємозалежним” [Caritas in Veritate, §42]. Тому, як вважає Папа, „детерміністична інтерпретація” глобалізації позбавляє істинних критеріїв її оцінки і спрямування. „Глобалізація є людською справою і може мати різні людські вияви, які вимагають розпізнання” [Там само].

Сутність „розпізнання глобалізації” в енцикліці зводиться до наступного:

- правда про глобалізацію як об'єктивний процес та її фундаментальний критеріум етично спирається на „єдність людської родини” та її розвиток у бік того, що є благом;
- потрібно контролювати, щоб культурний напрям процесу планетарної інтеграції мав „характер персоналістичний і спільнотний, відкритий на трансценденцію”;
- глобалізація апріорі не є ані добра, ані зла, оскільки буде такою, якою її зроблять особи. „Ми не повинні бути її жертвами, а відігравати в ній активну роль, поступаючи розумно, керуючись любов'ю і правдою”;
- глобалізацію творять особи і народи, яким цей процес повинен приносити користь і розвиток завдяки відповідальності як з боку окремих осіб, так і спільноти;
- сліпий опір глобалізації був би помилкою, упередженням, легковаженням процесу, який має як позитивні аспекти, так і ризик утратити великий шанс використання розвитку, який дає глобалізація. [Там само].

Але головне, на чому акцентується в енцикліці у ставленні до глобалізації, полягає у тому, що процеси глобалізації, відповідно зрозумілі і спрямовані, „створюють можливість великої редистрибуції багатства планетарного виміру, як ніколи раніше”. Разом з тим, зазначається, що „потрібно виправити зле функціонування глобалізації, інколи навіть загрозове, яке призводить до нових поділів між народами і в самих

народів, і зробити так, щоб редистрибуція багатства не була пов'язана з редистрибуцією бідності” [Caritas in Veritate, §42]. У цьому контексті розглядаються й інші загрози і виклики глобалізації, які спричиняють зростання бідності й нерівності, а також ті, що призвели до всесвітньої фінансово-економічної кризи.

Бенедикт XVI попереджає, що „глобалізація є явищем багатомірним і багатостороннім”, а тому її потрібно розуміти і оцінювати у „різномірності та єдності її вимірів, включно з теологічним”. Саме це, переконаний Папа, дозволить протидіяти негативним процесам глобалізації людства і керувати всіма напрямками глобалізації в контексті економічного розвитку.

Зі змінами, які викликає процес глобалізації, пов'язані великі труднощі й небезпеки, які можна подолати, за визначенням автора енцикліки, тоді, „коли усвідомимо собі, що, по суті, глобалізацію скеровує до солідарної гуманізації антропологічна й етична душа”. Разом з тим, відзначається, що „цю душу часто принижують і дескримінують етично-культурні перспективи, які спрямовуються індивідуалістичними й утилітарними міркуваннями” [Там само].

Завершуючи розгляд теми про глобалізацію, відзначимо, що з позитивним розвитком глобалізації пов'язується така засада католицької соціальної доктрини, як *допоміжність*, значення якої прирівнюється до „найефективніших антидотумів на будь-яку форму патерналістичного асистенціалізму”. Відтак наголошується на необхідності „ефективного управління глобалізацією” з метою її спрямування на „правдивий розвиток людства”. „Щоб не створити небезпечної універсальної влади монархічного типу, управління глобалізацією повинно відзначитися засадою допоміжності, вираженої на різних рівнях і різних ділянках співпрацюючих суб'єктів. Глобалізація, безперечно, потребує влади, оскільки ставить перед собою проблему досягнення спільного глобального блага. Але керуюча глобалізацією влада повинна бути організованою на засаді допоміжності й розрізнення компетенції, щоб не порушувалася свобода і щоб була ефективною” [Caritas in Veritate, §57].

У цілому сприймаючи глобалізацію як об'єктивний історичний процес, Католицька Церква завдяки процесам глобалізації намагається зміцнити свою присутність у країнах, що розвиваються на африканському і азійському континентах. Пом'якшуючи негативні наслідки глобалізації для окремих країн і народів через залучення державного управління її процесами і використання таких засад соціальної доктрини католицизму як *допоміжність*, *солідарність* і *субсидіарність*, Магістеріум Бенедикта XVI намагається пристосувати глобалізацію до своїх євангелізаційних планів на цих континентах. Відтак, на цьому прикладі яскраво відображається сутнісність католицької концепції інтегрального розвитку людства як вияв взаємовідносин сакрального і секулярного в глобалізованому світі.

3. Аспекти державного, культурного, релігійного життя в умовах інтегрального розвитку

Енцикліка „Caritas in Veritate” відзначається такими інноваціями, як піднесення ролі держави в умовах глобалізації й фінансово-економічної кризи. По суті, в цій інновації спостерігається певний відступ від ще недавно бажаних для самого понтифіка ціннісних векторів лібералізму в державному управлінні. До фінансово-економічної кризи Бенедикт XVI висловлював тверде переконання, що, „базуючись на ліберально-християнських підвалинах, Європа віднайде свою ідентичність і не стане космополітичною реальністю” [Католицький вісник. - 2009. -№2. – С.2]. У розглядуваній енцикліці категорично наголошується на тому, що „зінтегрована економіка нашого часу не виключає ролі держави, а навпаки - зобов'язує уряди налагоджувати взаємну співпрацю. Мудрість і розважливість примушують визнати, що надто рано ще оголошувати кінець ролі держави” [Caritas in Veritate, §41]. Магістеріум Бенедикта XVI вважає, що „у ставленні до сучасної кризи роль держави буде зростати і їй буде повернуто різні напрями діяльності” [Там само], оскільки „державна влада безпосередньо заангажована у виправлення помилок в економічно-фінансовій діяльності” [Caritas in Veritate, §24]. Автор енцикліки вважає необхідним употужнити роль держави та її владно- політичних повноважень саме в наш час, коли національний суверенітет обмежується в новому економічно-торговому та міжнародно-фінансовому контексті. Одночасно ініціюється розширення участі громадян у національній і міжнародній політиці через утворення асоціацій працівників, які покликані об'єднати зусилля на місцевому і міжнародному рівнях.

Важливу роль в інтегральному розвитку людства посідає культура. В умовах глобалізації збільшилася можливість взаємовпливу культур, що створює нові перспективи для міжкультурного діалогу, якому Святий Престол надає пріоритетніше значення, ніж міжрелігійному діалогу, особливо з нехристиянськими монотеїстичними релігіями (ісламом, іудаїзмом) і навіть з політеїстичними релігіями. Проте сучасний стан культури та її функціональний ресурс неоднозначно оцінюється в енцикліці „Caritas in Veritate”. Йдеться, зокрема, про те, що „непотрібно легковажити факту, що зростаюча меркантилізація культурних обмінів сприяє виникненню подвійного роду небезпек. По-перше, часто спостерігається некритичне сприйняття культурного еkleктизму: культури зближуються між собою і вважаються засадничо рівноцінними і обмінними”. Це явище характеризується як „піддавання релятивізму”, який не сприяє справжньому міжкультурному діалогу. „По-друге, - як зазначається в енцикліці, - існує інша небезпека, а саме: культурне стулення, культурний ізоляціонізм, одноосібний стиль культурного життя” [Caritas in Veritate, §26]. Ця небезпека, як вважає автор енцикліки, загрожує втратою визнання глибокого значення культур інших народів, традицій інших етносів, націй. Відтак, і культурний еkleктизм, і культурний ізоляціонізм відокремлюють культуру від людської

природи, що загрожує культурній ідентичності кожного народу. У такий спосіб людство наражається на нову небезпеку поневолення й маніпулювання. І ця небезпека зростає в умовах глобалізації, яка загрожує передусім культурам народів тих країн, які розвиваються і стають об'єктом глобалізованої експансії „культури смерті” проти „культури життя”.

Відокремлюючи глобалізовану експансію „духовних відходів культури смерті” від проблем інтегрального розвитку, автор енцикліки закликає до „взаємодії різних складових людського знання”. „Різні дисципліни повинні взаємодіяти завдяки упорядкованому міждисциплінарному застосуванню” [Caritas in Veritate, §30]. Проте Бенедикт XVI застерігає перед абсолютизацією людського знання і вважає, що людське знання є апіорі недостатнім, а прирощення знання і результатів наукових досліджень „ніколи не зможе самочинно вказати шлях до інтегрального розвитку людства” [Там само]. Саме в такий спосіб автор енцикліки намагається проблему пріоритетності людських знань поставити в іншу площину виміру – взаємодії розуму і віри. В дусі самої назви енцикліки, в якій фігурують поняття „любов” й „істина”, Бенедикт XVI розвиває (що характерно для його понтифікату) такий міждисциплінарний вимір: „Надмірне вираження і відособленість знання, закритість гуманітарних наук на метафізику, труднощі, які виникають під час діалогу гуманітарних наук з теологією, наносять шкоду не тільки розвитку знань, а й розвитку людства, оскільки це заважає побачити сукупність багатства людини у різних вимірах, які її характеризують” [Caritas in Veritate, §31].

Отже, відходячи від ригоризму середньовічного концепту „філософія – служанка теології”, енцикліка все ж не відпускає людське знання у „вільне плавання”, а намагається у міждисциплінарному контексті поєднати метафізику, гуманітарні науки, теологію. У цьому сенс смислу енцикліки „Любов в істині” (останні поняття мають і сакральний і секулярний підтекст).

У міждисциплінарному вимірі все ж застосовується приваблива формула про „розширення концепції розуму”, оскільки послуговування цією концепцією є „необхідним, щоб виважити всі поняття, пов'язані з темою розвитку і вирішення суспільно-економічних проблем” [Там само]. Відтак, знову знаходимо філігранне підтвердження католицької концепції інтегрального розвитку людства як вияв взаємовідносин сакрального і секулярного. Зрештою, ця концепція під час понтифікату Бенедикта XVI набула досить лапідарної формули: „розум потребує очищення вірою, релігія потребує очищення розумом” [Caritas in Veritate, §56]. Таким чином, метафізика, гуманітарні науки, теологія запрошуються „зайняти своє місце в рамках співпраці у службі для людини”.

В енцикліці розкрито ставлення Магістеріуму Бенедикта XVI до різних понять, пов'язаних з релігією: *релігійної свободи, релігійної байдужості, релігійного фундаменталізму, релігійного фанатизму, практичного атеїзму, співпраці віруючих і невіруючих*. Папа захищає „право вільного вибору і проголошення своєї релігійної віри” і вважає, що „вилучення релігії з

публічної сфери, а також релігійний фундаменталізм унеможливають співпрацю для розвитку людства” [Caritas in Veritate, §56]. Заперечення права на релігійну свободу, пояснює Папа, відбувається там, де „виникають релігійні конфлікти, мотивація яких є прикриттям інших намірів – влади і збагачення”. Відноситься це насамперед до тероризму фундаменталістського спрямування, який несе страждання, руїну, смерть, блокує діалог між народами і культурами, унеможливує мирне й цивілізоване використання величезних людських і природних засобів.

Таку ж загрозу, крім релігійного фундаменталізму, який підживлюється релігійним фанатизмом, Папа вбачає також у „запрограмованому поширенні релігійного індивідуалізму або практичного атеїзму”. Що стосується сутності *практичного атеїзму*, то він виявляється там, де споживатство і релігійна байдужість формується стилем життя в секулярному і глобалізованому світі, в якому навіть віруючі люди живуть так наче „Бог для них є зайвим, непотрібним”.

Запрограмоване поширення релігійного індивідуалізму відбувається, як пояснюється в енцикліці, за допомогою економічно розвинутих країн або країн, що знаходяться на шляху до розвитку, які „експортують до бідних країн в контексті їх культурних, торговельних і політичних відносин звужену візію особистості та її призначення. Це – шкода, яку автентичному розвитку наносить „надрозвиток”, коли його супроводжує „недорозвиток моральний” [Caritas in Veritate, §29]. Одже, поширення релігійного індивідуалізму і практичного атеїзму з боку багатих країн, як зазначається в енцикліці, „суперечить розвитку народів, оскільки позбавляє їх духовної і людської енергії”.

Релігійний індивідуалізм і практичний атеїзм, за визначенням понтифіка, знаходять для себе відповідний ґрунт там і тоді, „якщо людина обмежує свій інтерес до вузьких горизонтів ситуації, в якій живе так, неначебто все зводиться до історії й культури, а людська природа не вважається призначеною для подолання самої себе в надприродному житті” [Caritas in Veritate, §29]. Коли ж держава пропонує певні форми практичного атеїзму через споживатство і секуляризм, то цим, як вважає Папа, вона „позбавляє громадян моральної і духовної сили, потрібної для діяльності з метою інтегрального розвитку людства” [Там само]. Відтак, лаїцизм (строга світськість, вилучення релігії з публічної сфери) і релігійний фундаменталізм (надмірна фанатична релігійність) „виключають можливість плідного розвитку і корисної співпраці розуму і віри”.

Проте насторожує такий висновок цієї енцикліки: „Релігійна свобода не означає, що всі релігії мають ту ж саму цінність. Особливо для виконавців політичної влади необхідне розпізнавання внеску культур і релігій у будівництво суспільної спільноти і пошанування спільного блага... „Ціла людина і всі люди” – то критерій для оцінювання також культур і релігій. Християнство, як релігія „Бога в людському обличчі”, містить в собі цей критерій” [Caritas in Veritate, §55]. „Розпізнавати” за поданим критерієм

релігії – то скоріше проблема теологів і науки. Але зобов'язувати „виконавців політичної влади” робити таке „розпізнавання” – то заклик до втручання у справу релігії, тим більше, коли стандартом для такого втручання є лише вимір позитиву християнської релігії, поза якою всі інші релігії і культури є вже під підозрою.

І все ж пом'якшуючим аспектом зазначеного ригоризму є визнання того, що „віруючі зобов'язані поєднувати свої зусилля з усіма людьми доброї волі іншого віросповідання і невіруючими, щоб цей світ дійсно відповідав Божому плану: жити як одна сім'я под оком Сотворителя” [Caritas in Veritate, §55]. Критерієм співпраці віруючих і невіруючих є засада *субсідіарності*. Зрештою, досить толерантним є заклик до „плодотворного розвитку віри і розуму”, що „збільшує результативність справ милосердя і створює найсприятливіші передумови для розвитку співпраці віруючих і невіруючих” [Там само].

4. Виклики і ризики технологічного розвитку людства

Гідність людини в соціально-етичному і правовому вимірах – найважливіший концепт персоналістської філософії Івана Павла II. В енцикліці „Caritas in Veritate” тема розвитку народів також стисло пов'язана з утвердженням гідності й розвитку кожної окремої особистості. Розвиток народів актуалізується в контексті проблем сучасної технологічної цивілізації. У зв'язку з цим акцентується увага на тому, що розвиток особистості деградується, якщо людина намагається бути єдиним творцем себе самої. Аналогічно й розвиток народів зазнає деградації, якщо людство вважає, що може „створитися по-новому, послуговуючись „чудами техніки” [Caritas in Veritate, §68].

Розвиток в умовах технологічного прогресу поряд з дивовижними досягненнями, наприклад, в біологічній галузі, в енцикліці розглядається здебільшого під кутом викликів і ризиків. У чому вони проявляються? Як вважає Бенедикт XVI, технологічний розвиток може породити ідею самовистачальності техніки, коли людина, ставлячи собі питання *як*, не застановлюється над багатьма *для чого*, які схиляють її до технологічної ментальності. Крім того, процес глобалізації несе загрозу заступити ідеологію технікою, яка сама б стала ідеологічною владою, наражаючи людство на ризик замкнення всередині певного *a priori*, з якого не можна вийти, щоб існувати в істині. Техніцистична ментальність провадить до утотоження істини з річчю, яку можна витворити. Інтелігентна ментальність, навпаки, є ключем до прогресу, оскільки здібна осмислити техніку і зрозуміти людський сенс діяльності людини, а в перспективі і сенс особи, взятої в цілості свого буття [Caritas in Veritate, §70].

Саме під таким кутом розглядається етична відповідальність при використанні техніцистичного мислення, оскільки відхід технічної ментальності від її гуманістичних первнів нині очевидний в явищах техніцизації розвитку людства. Розвиток народів здебільшого вважається

проблемою фінансової інженерії, відкриття нових ринків, знесення мита, зростання виробничих інвестицій, запровадження інституціональних реформ, – одним словом, єдино технологічною проблемою. Відтак, коли верх бере абсолютизація техніки, відбувається зміщення засобів і цілей. Підприємець буде вважати єдиним критерієм своєї діяльності продукційний зиск, політик – зміцнення своєї влади, науковець – результати своїх відкриттів [Caritas in Veritate, §71].

Бенедикт XVI вважає, що актуальним полем битви між абсолютизмом техніки та моральною відповідальністю людини сьогодні є *біотехніка*, в царині якої вирішується проблема інтегрального розвитку людства. Йдеться, як зазначає Папа, про надто делікатну і вирішальну сферу, в якій драматично вирішується фундаментальна проблема: чи людина є витвором самої себе, а чи також залежить від Бога. Наукові відкриття в цій царині, а також можливості завдяки їхньої технічної інтервенції настільки чільно заавансовані, що схиляють до вибору між двома категоріями раціональності: розуму, відкритого на трансценденцію, або розуму, замкненого в імманенції. Стоїмо перед вирішальним *або-або*. Проте раціональність технічної діяльності, сконцентрованої на собі, виявляється ірраціональною, оскільки пов'язана з відкиданням сенсу і цінностей. Не випадково замкнення на трансценденцію веде до зіткнення з труднощами мислення: як з нічого відбулося існування, а також як з випадку народилася інтелігенція.

Щоб вирішити цю драматичну проблему, пропонується один вихід: розум і віра повинні взаємно підтримуватися. Тільки в єдності віри і розуму можливий прогрес в інтегральному розвитку людства. „Стимульований чистим технічним діянням розум без віри приречений на загибель в ілюзії власної всемогутності. Вірі без розуму загрожує ізоляцію від конкретного життя особистостей” [Caritas in Veritate, §74].

Розглядаючи світовий горизонт суспільної проблеми, яка стала радикальною антропологічною проблемою, автора енцикліки турбує передусім не тільки спосіб зачаття життя, а маніпулювання життям, яке дедалі більше лежить в „людській руці” завдяки біотехнології. Запліднення *in vitro*, дослідження на ембріонах, можливості клонування і гібридизації людської істоти виникають і поширюються в сучасній культурі, яка переконана, що відкрила всі таємниці, оскільки досягла уже „коренів життя”. В цьому абсолютизм техніки знаходить свій найвищий вираз. У цьому типі культури сумління має єдиний вибір – прийняття до відома виключно технічної можливості. Висновок папи песимістичний: „не слід мінімізувати загрозливих сценаріїв для майбутності людини і нових потужних знарядь, які має для своєї диспозиції „культура смерті” [Caritas in Veritate, §75].

Одним із аспектів сучасного техніцистичного духу в енцикліці характеризується психологічно-неврологічна схильність розглядати проблеми і напруження внутрішнього життя людини. Застереження папи стосується того, що в цей спосіб внутрішній світ людини поступово втрачає „свідомість онтологічної людської душі та її духовних глибин”. Проблема

розвитку Папою пов'язується з розумінням людської душі, її духовної сутності. Але з психологічної точки зору та нейрологічного редукціонізму „я” особистості часто зводиться до психіки, а здоров'я душі ототожнюється з добрим емоційним почуттям.

Відтак, до концепції інтегрального розвитку особистості зокрема і людства в цілому в енцикліці вводиться важлива духовна складова. „Суспільство добробуту, яке розвинуте матеріально, але принижуюче і притискуюче душу, уже саме собою не скероване на автентичний розвиток. Нові форми поневолення через наркотики і розпач, яких зазнають багато осіб, пояснюються не тільки соціологічно і психологічно, але й в спосіб істотно духовний. Порожнеча, в яку опускаються душі, помимо численних терапій для тіла і для психіки, приносить терпіння. Немає повного розвитку і загального добра спільнотного без духовного і морального здоров'я особи в розумінні повноти душі й тіла” [Caritas in Veritate, §76].

Проте в цілому енцикліку не можна характеризувати як опонууючу сучасному науково-технічному прогресу. Техніка ідентифікується як „фактор глибоко людський”, пов'язаний з автономією і свободою людини. У техніці виявляються і підтверджуються „панування духа над матерією”. Техніка зменшує ризики, заощаджує працю, поліпшує умови життя. У техніці „виражається висота людського генію”, оскільки „людина пізнає саму себе і реалізує свою людськість”. Техніка „виявляє людину в її аспіраціях до розвитку” і відповідно вписується до Божого наказу „управління і доглядання довкіллям” [Caritas in Veritate, §69]. „Захопленість технікою” рекомендується „урівноважувати етичною відповідальністю”. Абсолютизм техніки у світовідчутті й світосприйнятті вимагає, як зазначається у висновку енцикліки, „нових очей і нового серця”, здатних піднятися над матеріалістичною візією людських подій, щоб доглядіти у розвитку щось „понад”, чого техніка дати не може [Caritas in Veritate, §77].

Відтак, сучасна католицька концепція інтегрального розвитку людства досить еластична в оцінці сакрального і секулярного вимірів і співвідношень розвитку в глобалізованому світі. Спостерігається гнучка диспозиційність у ставленні до сакрального і самого Бога, з одного боку, і секулярного у розвитку людства, з іншого. Разом з тим ригористично співставляється гуманізм людський і гуманізм християнський. Бенедикт XVI безкомпромісний у тому, що „гуманізм, який виключає Бога, є нелюдським гуманізмом” [Caritas in Veritate, §78]. Лише гуманізм, відкритий на Абсолюта, вважається успішним у реалізації і утвердженні форм суспільного і громадянського життя – в сфері структур, інституцій, культур і етносів, – і здатний врятувати людство перед викликами і ризиками технологічного розвитку в глобалізованому світі.